

3. Захар'єв В. Черговий етап дослідження Сокилецького давньоруського підплитового могильника XII-XIII ст. // АБУ 2000/2001 рр. – К., 2002. – С. 126-127.
4. Івакін В.Г. Християнський поховальний обряд населення давньоруського Києва (XI-XIII ст.) // Археологія. – 2008. – № 3. – С. 60 – 75.
5. Малеев Ю.Н. Отчет о работе Днестровской археологической экспедиции Киевского госуниверситета. – К., 1988. – 12 с.
6. Маярчак С. Археологічні пам'ятки IX-XIII ст. Лівобережжя Середнього Подністров'я. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 95 с.
7. Миська Р. Ранньосередньовічні поховальні пам'ятки межиріччя Золотої Липи та Збруча // Srednioweczny obrzadek pogrebowy na pograniczu polsko-ruskim. – Rzeszow-Sanok, 2011. – S. 102-111.
8. Михайлина Л.П. Слов'яни VIII-IX ст. між Дніпром і Карпатами. – К., 2007. – 300 с.
9. Моця О.П. Поховання скандинавів на Півдні Київської Русі // Археологія. – 1990. – № 4. – С. 90-97.
10. Моця О.П. Населення південно-руських земель IX-XIII ст. (за матеріалами некрополів). – К., 1993. – 160 с.
11. Моця О.П. Підплитові поховання на Південноруських могильниках // Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в II половині першого – на початку другого тисячоліття н.е. – Чернівці: «Рута», 1994. – С. 30-31.
12. Пивоваров С. Християнські старожитності межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра. – Чернівці: Зелена Буковина, 2001. – 151 с.
13. Пивоваров С. Поховання під кам'яними плитами на давньоруських некрополях (спроба інтерпретації) // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Археологія Тернопільщини. – Тернопіль: Джура, 2003. – С. 173.
14. Русанова И.П., Тимошук Б.А. Языческие святилища древних славян. – М., 2007.
15. Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. – К., 1982.
16. Томенчук Б. Ятвяги на Буковині (Кам'яні кургани і поховання в кам'яних огорожах) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – Т. 1. – С. 215-222.
17. Ягодинська М. Слов'янський могильник біля Старого Збаража // Джерело. – 1994. – Вип. 1. – С. 137-153.
18. Demetrykiewicz W. Poszukiwania archeologiczne w powiecie Trembowelskim w Galicyi wschodniej // Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. – Krakow, 1900. – S. 92-125.
19. Kirkor A.H. Sprawozdanie i wykaz zabytkow zlozonych w Akademii umiejetnosci z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w roku 1877 // ZWAK. – Krakow, 1878. – T. II. – S. 3-18.
20. Kirkor A.H. Sprawozdanie i wykaz zabytkow zlozonych w Akademii umiejetnosci z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w roku 1878 // ZWAK. – Krakow, 1879. – T. III. – S. 12-45.
21. Kirkor A.H. Sprawozdanie i wykaz zabytkow zlozonych w Akademii umiejetnosci z wycieczki archeologicznej w roku 1882 // ZWAK. – Krakow, 1883. – T. VII. – S. 51-65.
22. Kirkor A.H. Sprawozdanie I wykaz zabytkow zlozonych w Akademii umiejetnosci z wycieczki archeologicznej w roku 1883 // ZWAK. – Krakow, 1884. – T. VIII. – S. 48-60.
23. Ossowski G. Sprawozdanie z wycieczki paleo-etnograficznej po Galicji w r. 1890 // ZWAK. – 1891. – T. XV.

Олександр Григоренко

доктор історичних наук, професор
Хмельницького національного університету

Володимир Захар'єв

член ГО «Спілка археологів України», здобувач
кафедри історії України Кам'янець-Подільського
національного університету ім. Івана Огієнка
м. Хмельницький

**НАПІВЗЕМЛЯНКОВЕ ЖИТЛО ІЗ МАЛІЇВЕЦЬКОГО /ПРОСКУРІВСЬКОГО/
ДАВНЬОРУСЬКОГО ГОРОДИЩА**

У статті йде мова про житло 40-х років XIII ст. н.е., знайдене на знищеному монголо-татарами давньоруському городищі між с. Маліївці Дунаєвецького та Проскурівка Ярмолинецького районів на Хмельниччині, а також перспективи дослідження цього сильно пошкодженого людською діяльністю археологічного об'єкта.

Ключові слова: археологія, Хмельниччина, давньоруське, городище, житло, посуд, залізобне виробництво.

У системі оборони кордону Галицької та згодом Галицько-Волинської держав від степовиків у XII-XIII ст. важливим сегментом було городище, що розташоване за 48 км північніше впадіння р.Ушиці в Дніс-

---

тер за 1,3 км на північний захід від с. Маліївці Дунаєвського і, відповідно, за 0,8 км північніше с. Слобідка Малієвцька цього ж району та 0,3 км південніше с. Проскурівка Ярмолинецького районів Хмельницької області). У краєзнавчій літературі початку ХХ-го століття його називали «Проскурівським», а з середини 70-их років «Малієвцьким», оскільки розташоване воно в лісі Малієвцького лісництва [1, 2, 3].

Земляне укріплення площею близько 2 гектари займає мис правого берега р. Ушки – правої притоки р. Ушиці. Мис створений глибокою долиною річки та видолинком, в якому тече невеликий струмок. Схил долини р. Ушки досить стрімкий, у верхній частині на поверхню виходить трьохметровий шар вапняку, що значно ускладнює доступ на плато. З-під цього шару б'ють джерела, про їхню колишню потужність і використання свідчить широка тераса перед ними.

Висота розташування городища проти рівня річки близько 50 метрів. Первинно городище мало два півкруглі вали з ровами перед кожним, які служили захистом з напільного боку [4].

На жаль, дитинець повністю знищено у 80-х років минулого століття, коли тут проклали газопровід «Помари-Ужгород». Очевидці будівництва з с. Слобідка Малієвцька посвідчили, що під ножами бульдозерів і скреперів траплялися наповнені горілим зерном горщики, залізні вироби мирного та військового призначення, прикраси, кістки і черепи людей. Водночас, розповідали і про те, що у передвоєнні часи місцевий мешканець шукав на городищі золото, розкопуючи заглибини жител. Однак фортуна не усміхнулася йому – найзначимішою знахідкою була яма зі згорілим зерном. Цей скарбошукач заодно значно пошкодив західну частину зовнішнього валу, в якій, очевидно, натрапив на залишки клітей.

Протягом останніх півтора десятиліття сюди часто навідуються «чорні археологи». Один з перших візитів зафіксовано учасниками Сокілецької давньоруської експедиції у 2001 році під час обстеження давньоруських городищ територій, які межують з Сокілецьким мікрорегіоном. Тоді у цьому секторі було виявлено потривожену заглибину житла, 5 залізних трубчастих замків та 2 ключі, західніше городища три заглибини, які, судячи з параметрів, схожі на грабіжницькі ями вищезгаданого скарбошукача. Встановлено, що *in situ* залишився північний сектор об'єкта між першим та другим валом, а також прилегла територія. Вздовж урвистого каньйону річки – між валами та за зовнішнім валом візуально простежуються западини напівземлянкових жител: три між валами, 12 – зовні.

На місці знахідки замків та ключів було закладено стаціонарний розкоп [5]. Житло №1 розташовувалося у північному скупченні заглибин на пологому схилі плато. Нижче нього – до переходу плато в схил – простежуються лише три заглибини, враховуючи і ту, з якою конкретна безпосередньо межувала, створюючи враження залишків однієї споруди. Інші заглибини знаходяться вище.

Овальна видовжена з півночі на південь заглибина ж. №1 мала розміри 6,0x5,0 метрів і глибину – 0,35 м.

Закладений за сторонами світу розкоп мав площу 22,5 кв. м. Відповідно, квадрати А, Б, В – 1, 2, 3, 4, 5, 6 (1/2), Г – 1, 2, 3, 4, Д-3 (1/2), 4.

Денна поверхня давньоруського часу знаходилася на глибині 0,15-0,2 м від сучасної. Провівши відповідну зачистку площі розкопу встановили, що вийняті скарбошукачами на поверхню трубчасті замки та ключі вказують на вхід у житло, що простежувався з південного сходу у кв. Б-2. Проте, очевидно, що до конкретної споруди має відношення лише один чи два комплекти, інші – знайдені деінде і викинуті технічно оснащеним послідовником місцевого скарбошукача як непотріб, що не представляв для нього ніякої цінності.

Пляма напівземлянки була орієнтована кутами за сторонах світу.

Північно-східна лінія мала довжину 3,8 м. Південно-східна – 3,3 м (південний кут у кв. Г-1, східний-А-3). Південно-західна – 3,0 м. Північно-західна – 3,4 м (північний кут у кв. В-6, західний у кв. Д-4).

Подальше прокопування культурного шару у межах плями ж. №1 (товщиною 10 см від рівня давньоруської поверхні) показало, що сліди пожежі у споруді найбільш чітко фіксуються у північному куті (кв. В-5, 6). В той же час вони простежені і у кв. А-3 (східний кут) та під стінкою в кв. Г-3. На цьому ж рівні – у західному куті житла (кв. Г-2) зафіксовано залишки посудини – три фрагменти вінчика та стінки (пос. 1).

Прокопування наступного шару (-0,1-0,2 м від давньоруської денної поверхні) показало, що сліди пожежі стали фіксуватися, крім вищезгаданих місць, ще й по центру житла у квадратах Б, В-3-4.

У західному куті житла (кв. Г-2) виявлено ще один фрагмент вінчика, а також днище з приднищевою частиною пос. 1.

У кв. Б, В-4 та Б-5 став фіксуватися розвал великої посудини (пос. 2). У тому ж таки кв. Б-5 виявлено перегорілі зуби свині. У кв. В-5 розчищено фрагмент спаленої колоди. Вона лежала за 50 см паралельно лінії північно-західного боку житла. У кв. Г-4 показалася верхівка якогось залізного предмета незрозумілого призначення.

Остаточна картина заповнення житла вималювалася в нижньому шарі. Посудина в кв. Б, В-4, 5 виявилася залишками зерновика з прямим горлом. Це була більша половина посудини – верхня частина і чималий фрагмент стінки. Інші фрагменти, можливо, лежали західніше них, але підтвердити це завадили коріння дерева.

У південному куті житла (кв. А, Б-3) розчищено розвал горщика з хвилястим орнаментом на плечиках та відігнутих назовні довгим вінчиком (пос. 3).

У кв. Б, В-3, 4 простежено залишки відкритого вогнища овальної форми довжиною 1,1 м, шириною 0,75 м. Зверху на вогнищі зібрано дрібні фрагменти посудин, в т. ч. по 2 фрагменти вінчиків та приднищевої частини від вищезгаданих п. п. 1 та 3, які швидше всього потрапили туди перед спаленням житла – під час погрому ворогами.

Одразу ж за залишками вогнища у кв. В, Г-4 розчищено заглиблення, в якому, мабуть що, був вкопаний зерновик. Глибина заглиблення 10 см, діаметр 0,7 м.

Сильно коронований від перебування у вогні залізний предмет з кв. Г-4, по-народному, «згребло», за функціональними потребами був призначений для чищення шкіри корів та коней від бруду. Довжина робочої частини складала 140 мм, ширина – 42 мм. На ребрах простежувалися – характерні зубчики.

Біля розвалу пос. 1 на долівці житла у кв. В-2 лежав надламаний залізний черешковий ніжик довжиною 70 мм. У кв. Г-2 також на рівні долівки лежав сильно перегорілий фрагмент залізних ножен від шаблі або кинджала довжиною 80 мм, шириною 37-35 мм та товщиною 12 мм.

На межі квадратів Б-2 і В-2 розчищено залишки іде однієї колоди. Вона лежала паралельно залишкам колоди у кв. В-5.

На долівці житла у квадратах В-2, 3, Г-4 розчищено три ямки від стовпчиків діаметром 5-6 см і глибиною 15 см кожна, які були розташовані майже па одній лінії. Відстань від ямки 1 до ямки 2 – 0,8 м, від ямки 2 до ямки 3 – 0,42 м. Очевидно, вони були слідами від стовпчиків-підпор лежака.

У кв. Б. 4 на долівці виявлено ще один фрагмент зубів свині.

Крім основного розкопу на території городища та підгороддя було закладено 4 розвідкових шурфи. Судячи зі знахідок, напад ворогів був неочікуваним і досить стрімким. Проте, більшість з тих, хто мешкав на підгородді, встигли втекти за вали. Однак, сили були не рівними.

Прості люди гинули не лише від стріл, а й від пожежі, яка розпочалася на городищі. Про це свідчать виявлені при шурфуванні напівземлянкового житла між валами кістяки жінки та трьох малолітніх дітей.

Після варварського знищення укріплення не відновлювалося людьми. Урочище заросло лісом і 800 років чекало своїх дослідників. На жаль, відсутність фінансування унеможливило проведення тут подальших археологічних розкопок, бо навіть, незважаючи на сильну руйнацію, цей об'єкт ще таїть чимало важливої інформації для фахівців. Зокрема, про місцеве виплавляння болотяної руди. Сліди такого виробництва виявленні біля дитинця.

Це досить перспективна тема, адже поки що на Центральному Поділлі не розкопано жодної давньоруської майстерні з сиродутного виготовлення заліза, тоді як шматки криці та «млинци» шлаку досить поширені знахідки.

Окрім звичайного дослідження такого об'єкту розкопки відповідного виробництва передмонгольських часів безпосередньо пов'язаного з сировиною, що лежить в долині р. Ушки, дало б можливість заодно провести і широкий спектр лабораторних аналізів та встановити наскільки широким було використання заготовок з цього залізно-рудного центру городища на південно-східному рубежі Галицько-Волинського князівства.

Знахідка ковальських обленьків та масивних зубил, що лежали покинутими «чорними археологами», може свідчити і про місцевий осередок виготовлення напівфабрикатів із заготовок сиродутного виробництва чи навіть різнопланових залізних виробів. На щастя, в останні роки після зрізання високих дерев залишки городища заросло кущами і це унеможливило подальше знищення культурного шару любителями наживи за рахунок археологічної спадщини держави.

Список використаних джерела та літератури

1. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI АС в Киеве в 1889 году. – Т. 1. – Москва, 1901. – С. 296-297.
2. Гульдман В. Памятники старины в Подолии. Материалы для составления археологической карты Подольской губернии). – Каменец-Подольский, 1901.
3. Захар'єв В. Стародавня Русь на Дунаєвеччині // Дивокрай. Науково-популярний альманах. Хмельниччина Подільська. Випуск 2. – Хмельницький, 1997. – С. 16-21.
4. Захар'єв В. Черговий етап дослідження Сокилецького давньоруського підплитового могильника XII-XIII ст. // АБУ 2000-2001 рр. – Київ, 2002. – С. 126-127.
5. Захар'єв В. Дослідження Малієвського давньоруського городища // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Збірник наукових праць. – Вип. III. Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 77-80.